

Kaj lahko vrtec in šola storita za zmanjšanje škodljivih posledic revščine za otrokov razvoj in psihosocialno dobrobit

ANICA MIKUŠ KOS, Slovenska filantropija, Združenje za promocijo prostovoljstva

● **Izveček:** Vrtec in šola imata veliko možnosti, da kompenzirata kognitivne primanjkljaje in omilita ali celo preprečita neugodne izkušnje otrok, izhajajoče iz revščine. Pri tem so pomembni nespecifični pristopi, vgrajeni v šolski vsakdan, kot so varno in podporno vzdušje v oddelku, vrtcu in šoli, psihosocialna podpora strokovnih delavcev, njihovo prepoznavanje sposobnosti (potenciala, ki ga otrok izkazuje pri dejavnostih, ki ne spadajo v kurikulum), aktiviranje virov za individualno pomoč otroku v vrtcu, šoli in skupnosti ter sodelovanje s starši. Ob stiskah otroka in psihosocialnih motnjah bo pomoč zagotavljala šolska svetovalna delavka, vselej v sodelovanju z učiteljem. Specifične oblike pomoči naj ne bodo diskriminatorne. Nujnost aktivne in sistemske podpore otrokom, ki odraščajo v okolju revščine, utemeljujejo izsledki raziskav o varovalni vlogi šole pri otrocih z dejavniki tveganja ter o pomenu vključenosti vseh otrok v osnovno šolo. To pomeni, da je mogoče s pomočjo doseči vse otroke. Za kompenzatorno in varovalno delovanje šole glede škodljivih posledic revščine za otrokov razvoj in psihosocialno dobrobit so potrebni celostni in sistemski pristopi ter človeška zavzetost učiteljev, vzgojiteljev in svetovalnih delavcev.

Ključne besede: revščina, varovalni dejavniki, izključenost.

What the Kindergarten and School Can Do to Alleviate Harmful Effects of Poverty on the Child's Development and Psychosocial Well-Being

● **Abstract:** Kindergarten and school have many opportunities to compensate for cognitive deficits and alleviate or even prevent children's negative poverty-related experiences. This includes important unspecific approaches built in everyday school settings, such as safe and supportive climate in a section, kindergarten or school, professional psychosocial support, their recognition of the child's abilities (the child's potential demonstrated during extracurricular activities), activation of resources for offering individual help to the child in the kindergarten, school and community, and cooperation with the parents. Help will be provided to the child during the time of distress or psychosocial incidents by the school counsellor, always in cooperation with the teacher. Specific forms of assistance should not be discriminatory. The necessity of active and systematic support for children growing up in poverty is supported by research findings on the protective role of school relative to children with risk factors and the importance of including all children in primary school. This means that all children can be reached if help is provided. In order for the school to adopt compensating and protective action concerning negative effects of poverty on the child's development and psychosocial well-being, integrated and systematic approaches are required, along with a personal commitment from teachers, educators and counsellors.

Keywords: poverty, protective factors, exclusion

Uvodna razmišljanja

Revščina ni natančno definiran pojav. Poljubno dogovorjene so meje, številke, ki določajo prag revščine in razmejujejo revno od nerevnega prebivalstva države. Kaj bomo opredelili kot revščino, je odvisno od socialnega konteksta države in drugih družbenih okolij. Govorimo o revščini v Sloveniji v današnjem času. Marsikaj, kar danes imenujemo revščina, v mojem otroštvu - pred kakimi osemdesetimi leti, ne bi spadalo v revščino. Toda časi se menjajo, menja se kakovost življenja prebivalstva, menjajo se pričakovanja glede kakovosti življenja in možnosti. Od družbenega konteksta je tudi odvisno, komu se pripisuje krivda za revščino. V vodilni neoliberalni ideologiji nosi revščina slabšalno etiketo nesposobnosti, nezadostnih prizadevanj, češ, reveži so si sami krivi, kar tudi prizadeva samopodobo in samozaupanje revnih. Danes je pomembna sestavina revščine izključevanje. Revščina se pogosto kombinira še s kako drugo socialno ali etnično pripadnostjo, ki otežuje življenje. Razširjena je med Romi, priseljenci, azilanti. V teh skupinah je socialno izključevanje še bolj izraženo.

Poznamo različne oblike in kombinacije revščine, ki sodoločajo, kako in koliko bo revščina prizadevala otroke: globina revščine (veliki ali manjši reveži), trajanje revščine, vrsta revščine (transgeneracijski prenos revščine ali »novi« reveži), skriti reveži, ki prikrivajo revščino in ne iščejo pomoči, zaposlitveni status staršev (zaposleni z nizkimi dohodki ali prekarno zaposleni ali nezaposleni), razlike v izobrazbi staršev, pripadnost deprivilegiranim skupinam, stopnja in narava socialne izključenosti, spremljajoči pojavi revšči-

ne (slabo zdravstveno stanje ali psihosocialne težave staršev) itd.

Življenjske okoliščine in težave revnih otrok

V življenju revnih otrok je več težav, ovir in dejavnikov tveganja, ki obremenjujejo in ogrožajo njihovo dobrobit, razvoj in šolanje. Revščina prizadeva otroka neposredno in preko družinskega sistema. Celotna družinska atmosfera je obarvana s stisko, ki je posledica vsakodnevne skrbi za preživetje in prizadetega človeškega dostojanstva. Čustvena prizadetost staršev se lahko kaže z depresivnim razpoloženjem, razdražljivostjo, nestrpnostjo do otrok. Starši revnih otrok imajo največkrat nizko raven izobrazbe in sami ne morejo pomagati svojemu otroku ob učnih težavah, niti nimajo finančnih sredstev, da bi plačali inštruktorja.

Revščina
prizadeva otroka
neposredno in preko
družinskega sistema.
Celotna družinska atmosfera
je obarvana s stisko, ki je
posledica vsakodnevne skrbi
za preživetje in prizadetega
človeškega
dostojanstva.

Premalo znani in upoštevani so izsledki raziskav o tem, da v razvitem svetu revščina sama na sebi - seveda, če ni ekstremna, manj čustveno prizadeva otroke, kot pa jih prizadeva zavest o velikih socialnih razlikah in posledičnih razlikah v življenjskih dobrinah in možnostih. Picket in Wilkinson (2007) ugotavljata, da indeksi dobrega počutja otrok niso povezani s povprečnimi družinskimi dohodki, pač pa s stopnjo neenakosti v dohodkih med člani oddelka, vrtčevske skupine, soseske ali širšega družbenega okolja. Otroci se že zelo zgodaj zavedajo socialnih neenakosti.

Poleg materialne prikrajšanosti in socialnega izključevanja imajo revni otroci manj možnosti za pomoč staršev, manj podpore socialne mreže ter manjšo dostopnost do neplačljivih strokovnih ustanov in plačljivih oblik pomoči.

Kako revščina prizadeva šolsko delovanje revnih otrok

Revščina prizadeva predvsem možnosti otrokovega šolanja in izobraževanja. Največje število šolsko neuspešnih otrok prihaja iz revnih družin. Poleg nižje stopnje formalne izobrazbe so revni otroci tudi na nižji stopnji glede splošne izobrazbe. Revščina vpliva na pričakovanja družine glede otrokove izobrazbe in šolanja. Tudi zaradi tega je otrok od staršev deležen manjše motivacije in podpore pri učenju. Občutek nemoči zmanjšuje prizadevanja za spremembo otrokovih šolskih razmer.

Otroci siromašnih staršev se pozneje srečajo s knjigo, manj berejo, slovenski jezik, ki ga govorijo doma, se običajno močno razlikuje od jezika, ki ga uporabljajo v šoli, če so priseljeni, vsaj v prvih letih slabo obvladajo slovenski jezik. V šolo vstopajo slabše pripravljeni glede znanj in veščin, potrebnih za uspešno šolsko delo (Košak Babuder 2017). Pri teh otrocih so bolj pogoste motnje, ki otežujejo uspešno učenje: nepoznavanje strategij šolskega učenja, disleksije, motnje koncentracije, hiperaktivnost. Manj je možnosti za kompenziranje ali korekcijo teh motenj. Tudi pričakovanja učiteljev glede sposobnosti in uspešnosti revnih otrok so nižja.

Zaradi naštetih in drugih z revščino povezanih ovir in težav, doživljajo mnogi revni otroci zgodnji šolski neuspeh, ki je sam po sebi (tudi brez revščine) škodljiv za doseganje sposobnostim ustrezne stopnje formalne ravni izobrazbe. Tisto, kar lahko ponudijo revni otroci, marsikdaj ni cenjeno v šoli. To niso blesteče ocene ali zmage na tekmovanjih, na katerih se izkazuje znanje. Njihov kapital so lahko praktične veščine in druge vrste nešolske sposobnosti in talentov. Pogosto življenjske izkušnje teh otrok presegajo običajne izkušnje otrok enake starosti, kar se lahko kaže v večji socialni zrelosti ali v njihovem prosocialnem delovanju.

Revni otroci doživljajo različne vrste socialne izključnosti, in sicer:

- plačljive dejavnosti (članarina, oprema ipd.),
- neformalne družabne dejavnosti (igra, rojstnodnevne zabave ipd.),

- samoizključevanje pri neplačljivih dejavnostih, ker sami mislijo, da ne spadajo v isti krog z otroki višjega socialno-ekonomskega statusa.

Pri otrocih iz revnih družin je večja verjetnost pojava psihosocialnih težav ali motenj. Poleg težav pri učenju so tudi težave v prilagajanju na napisana in nenapisana pravila vedenja vzgojno-izobraževalne ustanove. Med šolsko neuspešnostjo in psihosocialnimi motnjami obstajajo vzročno-posledične povezave. Bolj pogoste so motnje na področju vedenja, disciplinske težave, agresivnost, opozicionalno vedenje in delikventnost. ADHD je bolj pogosta med revnimi otroki, pri revnih otrocih s to motnjo so čustvene in vedenjske težave bolj pogoste kot pri njihovih nerevnih vrstnikih. Več je strahu pred šolo in tesnobe zaradi prejšnje in sedanje neuspešnosti, več je depresivnosti. K motnjam prispeva tudi slaba samopodoba. Emocionalne razmere

otroka v šoli, ki je pomembna za motivacijo in za učinkovitost učenja, je za revne otroke gotovo slabša kot za nrevne otroke. Vendar revščina bolj vpliva na kognitivni kot na emocionalni razvoj.

V nekem smislu bi lahko rekli, da so revni otroci učenci s posebnimi potrebami. To so potrebe po tem, da vrtec in šola nadoknadi primanjkljaje v odnosu na pričakovano in zahtevano delovanje na intelektualnem in socialnem področju. Gre vselej za popravke in dopolnila v odnosu na zahteve in pravila vzgojno-izobraževalne ustanove, ne glede na njihovo splošno ali daljnosežno koristnost. Vzemimo za primer področje učenja - koliko revnih otrok, ki jim v šoli ni šlo dobro, se po šolskem obdobju v življenju dobro znajde. Pri tem uporabijo tiste sposobnosti, ki jih šola ne potrebuje in ne vrednoti.

Kako bo otrok prenašal neugodne učinke revščine, je predvsem odvisno od njegovih osebnih lastnosti, od njegovih življenjskih izkušenj in podpore, ki jo bo prejemal v svojem okolju. Med osebnimi lastnostmi so najbolj pomembni temperament, psihična odpornost, inteligentnost in kognitivni stil. Revni otroci so ob stiskah in neuspehih deležni manjše podpore v svojem okolju.

Vendar velika večina revnih otrok kljub slabši kakovosti življenja, obremenitvam in dejavnikom tveganja uspešno obvladuje svoje težave. Razlike v pogostosti motenj med revnimi in nerevnimi otroci so razmeroma majhne ob upoštevanju števila in narave dejavnikov tveganja, ki obremenjujejo revne. Od tistih, ki živijo v revščini, bi se lahko odrasli in otroci veliko naučili o obvladovanju težav in človeškem dostojanstvu.

Vendar velika večina revnih otrok kljub slabši kakovosti življenja, obremenitvam in dejavnikom tveganja uspešno obvladuje svoje težave. Razlike v pogostosti motenj med revnimi in nerevnimi otroci so razmeroma majhne ob upoštevanju števila in narave dejavnikov tveganja, ki obremenjujejo revne.

Kaj lahko storita vrtec in šola za psihosocialno dobrobit in duševno zdravje revnih otrok

Četudi vrtec in šola ne moreta odpraviti revščine, imata zelo velike možnosti za preprečevanje neugodnih psihosocialnih učinkov in učinkov revščine na izobraževanje.

Osnovni pristopi pomoči revnim otrokom so enaki kot za druge otroke v stiskah ali s prikrajšanostmi (Mikuš Kos 2017):

- ustvarjanje vsem otrokom prijazne, podpirne in varovalne psihosocialne klime/etosa vrtca, šole, skupine, oddelka, človeška podpora učitelja ali vzgojiteljice otroku,
- pomoč pri učnih težavah,
- razvijanje prosocialnega vedenja vseh otrok, načelo »majhne reči lahko veliko pomagajo«;
- aktiviranje virov pomoči v šoli in v skupnosti.

Pomembno je prepoznavanje pomena lažje dostopnih oblik pomoči (vrtca, šole, sodelovanja z lokalnimi ustanovami) in nespecifičnih oblik pomoči, ki so vgrajene v vsakdan šole in vrtca.

Pomoč in podpora naj bosta vgrajeni v vrtčevski in šolski vsakdan, v delo z oddelkom ali skupino, čim manj diskriminatorni, čim manj izključevalni (npr. vključevanje v posebne skupine) in stigmatizirajoči. Pri zagotavljanju materialne pomoči je še posebej pomembno spoštovanje človeškega dostojanstva otrok in staršev.

Zgodnje izkušnje vplivajo na otrokovo videnje sveta, na njegovo odzivanje in vedenje, psihosocialno dobro počutje in duševno zdravje. Pozitivne socialne izkušnje imajo veliko preventivno in zdravilno vlogo v zaščiti duševnega zdravja otrok, ki so bili prizadeti zaradi neugodnih izkušenj. Lahko omilijo ali odpravijo posledice predhodnih neugodnih izkušenj (Karatsoreos in McEwen 2013). To spoznanje je pomembno za vrtec in šolo, saj obe instituciji lahko omogočita otroku izkušnje, ki delujejo kot protiutež slabim izkušnjam, izhajajočim iz socialne prikrajšanosti. Dobre socialne izkušnje v vrtcu in šoli (sem enakovreden, sem sprejet, zmorem, so ljudje, ki so mi pripravljeni pomagati itn.) so ključnega pomena za otroka, ki prihaja iz revnega okolja.

Otroci revščine potrebujejo različne vire pomoči. Zato aktiviranje virov znotraj vrtca in šole (pomoč vrstnikov, strokovni delavcev) in zunanjih virov v skupnosti (npr. povezovanje z nevladnimi organizacijami, prostovoljci) ter razvijanje podpornih mrež spada med pomembne strategije varovanja duševnega zdravja revnih otrok.

Vključuje motivacijo, razvijanje strategij uspešnega učenja in čustveno podporo. Za pomoč je mogoče vključiti tudi sošolce ali starejše prostovoljce. Pomoč pri doseganju uspeha je pomembna za dobro počutje in duševno

zdravje revnega otroka. Če otrok zaostaja za svojimi vrstniki v predpisanih in zahtevanih dejavnostih, naj mu vzgojiteljica in učiteljica omogoči, da bo pokazal svoje darove in sposobnosti na drugih področjih.

Lahko podpirata in motivirata otroka, razvijeta samozaupanje in dobro samopodobo, širita krog in možnosti za otrokove interese in aktivnosti, kompenzirata primanjkljaje in pomagata pri učnih težavah ter s tem krepita njegovo psihično odpornost ali preprečujeta motnje.

Vzgojiteljica, učitelj ali svetovalna delavka lahko pomaga otroku, da bo prepoznal svoje težave, razvil strategije obvladovanja, prepoznal svoje možnosti in prednosti. Mnogi revni otroci, ki nimajo »šolske pameti«, imajo pa praktično pamet, dobro socialno in emocionalno inteligenco, darove. Toda te pameti v šoli niso zlahka unovčljive, ne prinašajo dobrih ocen. Učitelji in šola imajo veliko možnosti za javno prikazovanje vrednosti in nagrajevanje »nešolske pameti«.

Spodbujanje in posredovanje pri vključevanju revnega otroka v vrstniško skupino in v neformalne skupinske dejavnosti ter obšolske dejavnosti štejemo med vodilne preventivne ukrepe in ukrepe pomoči.

Nadvse pomembno je, da imajo revni otroci aktivne vloge v šolskem dogajanju. Razvijanje dobre samopodobe dosežemo s tem, da omogočimo otroku sprejetost in priznanje v krogu vrstnikov skozi uspešno opravljene socialne vloge in aktivnosti. Še posebej je priporočljivo, če šola vključuje revne otroke v različne prostovoljske dejavnosti. Tako ne bodo samo prejemniki pomoči, temveč tudi pomočniki drugim. S tem bodo iz vloge pomoči potrebnega in nemočnega prestopili v vlogo tistega, ki sam pomaga drugim. Ta sprememba bo odpravila občutek drugorazrednosti, podrejenosti. Aktivna vloga pri reševanju težav drugih, pri izboljševanju kakovosti življenja skupnosti, vrtca ali šole preprečuje vpetost v vlogo žrtve. Prostovoljno delo je za vse otroke in mlade varovalni dejavnik psihosocialnega razvoja in duševnega zdravja.

Vrtec in šola omogočata otroku strokovno pomoč svetovalne delavke in po potrebi tudi napotita otroka v specializirano obravnavo. Pri zadnjem je marsikdaj treba motivirati starše, jih informirati o možni koristi pomoči strokovne službe, jim praktično pomagati pri vzpostavljanju stikov s strokovno službo. Ob posebnih težavah je nujno tesno sodelovanje med šolskim svetovalnim delavcem in otrokovimi učitelji.

Dobri učitelji in vzgojiteljice udejanjajo našeta načela v praksi svojega dela in so pri tem zelo domiselni. V procesu skupinskih strokovnih izmenjav njihovih neposrednih izkušenj in pedagoškega delovanja za te otroke nastajajo bogate zbirke strategij in primerov dobrih praks.

Sodelovanje s starši

V prizadevanjih za pomoč revnim otrokom je zelo pomembno sodelovanje s starši. Starši, ki živijo v slabih življenjskih okoliščinah, običajno slabše sodelujejo z vrtcem in zlasti s šolo. Razlogov za to je veliko. Zaposleni so s svojimi eksistenčnimi težavami, marsikdaj slišijo v šoli slabe novice o svojem otroku in zato raje ne hodijo v šolo. Nekaterim so socialna pravila vrtca in šole tuja. Zlasti če so priseljenci, se počutijo nemočni, da bi kaj spremenili glede otrokovega položaja v šoli. Obtožujoča komunikacija vzgojitelja ali učitelja s temi starši lahko poglobi občutke nemoči in onemogoča sodelovanje in nevtraliziranje dejavnikov revščine za izboljšanje dobrobiti teh otrok.

Starši poleg informacij o tem, kako ravnati z otrokom in mu pomagati pri učenju, potrebujejo tudi podporo, izraze spoštovanja za njihove težavne življenjske razmere, priznanje za to, kar so storili za otroka. Izraženo razumevanje za težave in obremenitve staršev so v veliko pomoč staršem in jih motivirajo za sodelovanje.

Stvarnost življenja revnih staršev je marsikdaj učitelju, ki prihaja iz drugačnega okolja, tuja. Ne more razumeti stisk staršev, družinskih prioritet, odsotnosti ambicioznosti glede otrokove uspešnosti. Manj izkušeni vzgojitelji in učitelji lahko postavljajo pred starše prevelike zahteve, ki jih ti ne morejo izpolniti. Majhni koraki v spreminjanju vedenja in stališč staršev so najboljša možna pot k izboljšanju.

Če ima otrok težave ali motnje, jih je treba razložiti v staršem razumljivem jeziku in pojmovnem okviru, ki jim je domač. Psihoedukacija in informiranje sta za star-

še z nižjo izobrazbo nadvse pomembna dela pomoči.

Pomoč otroku, ki je prizadet zaradi slabih socialnih okoliščin, terja predvsem delo z otrokom samim. Gotovo je sodelovanje s starši nujno, vendar lahko veliko pričakujemo od tega, kar bomo naredili neposredno za otroka v vrtčevskem ali šolskem prostoru, tudi če je sodelovanje s starši zaradi kakršnega koli razloga slabo. Čim težje so otrokove domače razmere, tem več mora ta vlagati v otroka vrtec in šola.

Sklep

Pomoč šole revnim otrokom je lahko materialne, socialne, izobraževalne ali psihološke narave. Potreben je celostni pristop, ki vključuje delo z otrokom, sodelovanje s starši in aktiviranje virov pomoči v širšem okolju. Pomembna sestavina celostnega pristopa je povezovanje čustvene dobrobiti s področjem učenja.

Vrtec in šola sta za družino otrokova najpomembnejša življenjska podsistema. V obeh je mogoče razviti in izvajati vrsto varovalnih in zdravlilnih pristopov, kompenzirati mnoge primanjkljaje, odpraviti disfunkcije glede na zahteve šolskega sistema, zagotoviti revnemu otroku vrsto pozitivnih izkušenj, okrepiti njegovo psihično odpornost, torej vplivati pozitivno na njegovo čustveno dobrobit in duševno zdravje ter na videnje samega sebe in sveta. Za to so potrebna sistemska prizadevanja, aktiviranje virov znotraj šole in vrtca ter v skupnosti, predvsem pa sta potrebna človečnost in aktivizem vzgojiteljic, učiteljev in svetovalnih delavcev. <

Viri in literatura

- Črnak Meglič, A. in sod. (2009). Revščina in socialna izključenost med družinami z otroki - materialni in nematerialni obraz revščine (zaključno poročilo Inštituta Republike Slovenije za socialno varstvo). Dostopno na: https://www.irssv.si/upload2/Revschina%20in%20socialna%20izključenost%20med%20družinami%20z%20otroki_2015.pdf (22. 6. 2014).
- Ferguson, H. B., Bovaird, S. in Mueller, M. P. The impact of poverty on educational outcomes for children. Dostopno na: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2528798/> (22. 6. 2014).
- Flouri, E., Midouhas, E., Ruddy, A., Moulton V. (2017). The role of socio-economic disadvantage in the development of comorbid emotional and conduct problems in children with ADHD. *European Child Adolesc Psychiatry*, št. 26, str. 723-732.
- Jensen, E. (2009). Teaching with Poverty in Mind: What being poor does to kids brains and what schools can do about it. Alexandria: ASCD.
- Karatsoreos, I. N. in McEwen, B. S. (2013). Resilience and vulnerability: a neurobiological perspective. Dostopno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3643078/> (22. 6. 2014).
- Košak Babuder, M. (2017) Revščina in duševno zdravje otrok. V: Mikuš Kos, A., Duševno zdravje otrok današnjega časa. Radovljica: Didakta, str. 165-214.
- Lipman, E. L. in Boyle, M. H. (2008). Linking poverty and mental health: a lifespan view. The Provincial Centre of Excellence for Child and Youth Mental Health at CHEO. Dostopno na: http://www.excellenceforchildand youth.ca/sites/default/files/position_poverty.pdf (22. 6. 2014).
- Mikuš Kos, A. (2014). Šola in revščina - razmišljanja in vprašanja. Didakta, letnik XXIV, št. 169, februar 2014, str. 2-3.
- Mikuš Kos, A. (2017). Duševno zdravje v vrtcu in v šoli. Šolsko svetovalno delo, 21/2017/2-3, str. 4-12.
- Mikuš Kos, A. idr. (2017). Duševno zdravje otrok današnjega časa. Radovljica: Didakta.
- Pellino, K. M. (b. d.). The effects of poverty on teaching and learning. Dostopno na: <http://www.teach-nology.com/tutorials/teaching/poverty/> (22. 6. 2014).
- Pickett, K. E. in Wilkinson, R. G. (2007). Child wellbeing and income inequality in rich societies: ecological cross sectional study. *British Medical Journal*, 335. Dostopno na: <https://www.bmj.com/content/335/7629/1080> (26. 4. 2018).
- Social determinants of mental health. (2014). Geneva, World Health Organization. Dostopno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/112828/9789241506809_eng.pdf;jsessionid=1DF775BCD18846E9AC7982FD2B7E03C4?sequence=1 (22. 4. 2018).